

Omenjenemu zborniku manjka povezava z AMERIŠKIM življenjem - tipi, ki jih avtorji s strahopoštovanjem valjajo po ustih in ki so v preteklih desetletjih pogruntali nekaj novega, so bili pač (tudi) Francozi. Način pisanja, ki so ga poklonili svetu, pa seveda ni namenjen zgolj flancanju o velepomembnosti francoske (in še kakšne evropske) zgodovine, temveč je na voljo (ob ustreznih pokritosti z viri) VSEM državam, družbam in nenazadnje tudi vsem zgodovinarjem, ki vedo, kaj početi z njim.

Greh je torej ponovno odkrivati Ameriko (Ali ni bilo že prvo odkritje napaka?) in zapravljati kreativnost v brezplodni glorifikaciji in primerjavah različnih (znanih in preverjenih) teorij, medtem ko se ti profesionalno (in siceršnje) življenje izteka.

S svojo pljuvado nočem razvrednotiti pomena teorij zgodovinopisja, rad bi le opomnil morebitne posnemovalce, naj bo teoretična priprava (študij in spremljanje trendov na svetovni sceni) le SREDSTVO in nikakor ne CILJ raziskovalnega dela - svoje moči je smiselno usmerjati v nadgrajevanje obstoječih in uhojenih poti na področju teorije, pri praktičnem delu pa (NA SVOJEM področju) te smernice koristno uporabiti.

Prevedeno v jezik obravnavanega zbornika, bi se ta moto glasilo: JUST DO IT (pa bi človek pričakoval, da Američani poznajo vsaj Nikeov slogan).

Aleksander Žižek

KAJ DELAJO NAŠI SOSEDJE?

CEU History Department Yearbook, 1993, Andrea Pető, Central European University, Budapest, 1994.

George Soros, ameriški finančnik madžarskega rodu, ni zaslovel toliko s svojimi finančnimi operacijami kot s svojo humanitarno dejavnostjo, ki jo izvaja v Vzhodni Evropi. Med drugim je tako botroval ustanovitvi Srednjeevropske univerze v Budimpešti, kjer ločeno od Oddelka za srednji vek deluje tudi Oddelk za zgodovino. Oddelkova skrb je predvsem izboljšanje zgodovinopisja o srednji Evropi. V ta namen posveča veliko skrb komparativnim ekonomskim, družbenim in kulturnim študijam v sami regiji in tudi v regiji v razmerju do celotne Evrope, čeprav pri tem ne zanemarja regionalnih posebnosti. Poleg tega svoje študente seznanja z najnovejšimi teorijami zgodovinopisja, pri tem

pa posebno pozornost posveča tudi konkretnemu raziskovalnemu delu, zlasti sedaj modne kulturne zgodovine. Poleg povsem strokovnih ciljev pa oddelk in z njim celotna univerza hočeta izoblikovati nedogmatičnega in strpnega intelektualca in posredno tudi takšno družbo. Zaradi teh namenov poteka enoletni podiplomski študij in v tem zborniku so predstavljeni rezultati zlasti profesorskega dela v šolskem letu 1993/94. V zborniku najdemo tudi osnovne podatke o dosedanjih študentih in o piscih prispevkov. Za morebitne interese, ki bi radi preizkusili svoje znanje na tem oddelku, bodo poleg tega seveda zlasti zanimivi podatki o študiju. V zborniku zbrane raziskave nimajo nobene skupne tematske točke, temveč so odvisne od avtorjevih raziskovalnih usmerjenosti in njegovega dela na univerzi. In skoraj simbolično prvi prispevek govori o posamezniku in rezultatu njegovega intelektualnega dela - knjigi.

István Bencédi Székely je bil v marsičem povsem običajen učenjak madžarske reformacijske dobe 16. stoletja, ki ni deloval v družbi svojih kolegov, temveč je vso svojo energijo posvetil konkretnemu delu med meščani in nižjimi plemiči v manjših krajih, kjer je tudi nastala njegova znamenita Kronika svetovnih znamenitosti, napisana v madžarščini. In to knjigo, s tem pa tudi njenega avtorja, nam predstavi Katalin Péter¹. Avtor kronike se je z vključitvijo zgodovine Amerike v svetovna dogajanja in predvsem z opustitvijo apokaliptičnega konea kronike, oddaljil od teoloških vzorov takratne dobe. Vendar njegov namen ni bil sekularizacija zgodovinopisja. Napisal jo je z namenom, da napiše zgodovino Madžarov, pri kateri bi zagovarjal tezo o identičnosti Hunov in Madžarov. Njegov glavni namen pa je bil obramba političnega stališča, ko je stal na strani Turkov (oziroma proturške stranke na Madžarskem), čeprav je po drugi strani tudi Turke štel za sovražnike. Svojo *moderno* politično stališče pa je branil s *starim* teološkim nazorom o apokaliptični borbi, s katero bodo zmagali sovražniki verca (Turki), ki bodo s Kristusovim povratkom na zemljo tudi sami doživeli poraz. Zadnje dejanje pa se seveda spet konča s poslednjo sodbo.

Prispevek Éve Balázs² prinaša komparativno zgodovino dveh vin, portovca in tokajca, ki sta že stoletja ponos njunih pridelovalk, Portugalske in Madžarske. Obe vini sta bili tudi v 18. stoletju pomembna izvozna artikla, vendar je prav v tem stoletju prišel v ospredje različen političen položaj njunih domovin, ki je odločilno vplival na izvozno uspešnost enega in drugega vina. Portugalska vlada je za razliko od avstrijske, ki je

¹ Katalin Péter, *On the First Hungarian World Chronicle and its Author, István Bencédi Székely*, str. 23-36.

² Éva Balázs, *Porto and Tokay*, str. 37-45.

imela Madžarsko skoraj za nekakšno kolonialno deželjo, izvoz portovca stalno spodbujala. Izvoz je bil zlasti usmerjen v Anglijo ter se je zaradi političnega zaprtja angleškega trga za francoska in tudi španska vina povečeval vse stoletje. Nasprotno pa je izvoz tokajca v vsem 18. stoletju nazadoval. Poleg deprivilegiranca položaja na avstrijskem trgu ga je zlasti prizadela izguba pomembnega poljskega trga, ko so bile po prvi delitvi Poljske uvedene nove carinske pregrade.

Na različne trgovske krize sta se deželi odzvali enako, z ustanovitvijo monopolnih družb. Zaradi vse večje proizvodnje manjših proizvajalcev so se odzvali večji portugalski zemljiški posestniki in trgovci iz Porta in leta 1756 ustanovili izvozno monopolno družbo proizvajalcev. Dvajset let pozneje so madžarski plemiči (brez trgovcev!), da bi se laže borili zoper zelo dober položaj armenskih trgovcev, ustanovili trgovsko družbo, ki pa je zaradi državnega onemogočanja izvoza kmalu propadla. Nič bolje se ni godilo podobni družbi na prelomu stoletja.

Izvozna uspešnost portovca je imela za Portugalsko poleg pozitivnih tudi negativne posledice. Navezanost na Anglijo je prinesla propad lastni industriji, zaradi vse večjega pridelovanja vin pa je bil potreben uvoz velikih količin žita. Nasprotno pa je v gospodarsko prav tako nerazviti Madžarski pridelovanje pšenice za izvoz vse bolj izpodrivalo pridelovanje in izvoz tokajca, ki so si ga zato v takratni Evropi lahko privoščili le bogatejši gurmani.

Avtor³ naslednjega prispevka poskuša odgovoriti na vprašanje, zakaj je bila knjiga Edmunda Burka *Reflections on the Revolution in France* s svojo protirevolucionarno vsebino tako dobro sprejeta tudi v Nemčiji, čeprav se je ta dežela od Anglije zelo razlikovala. Protirevolucionarno razpoloženje v obeh deželah ni izhajalo le iz konzervativnih vrst in njihovega mišljenja, temveč se je naslanjalo tudi na domačo razsvetljsko miselnost. Angleški razsvetljski misleci so mislili, da njihovega, na starih tradicijah slončnega državnega sistema ni potrebno spreminjati zaradi nekakšnih abstraktnih idej francoskih filozofov. Takšno mišljenje je bilo razširjeno tudi med škotskimi razsvetljenci, ki pa so mu pridali še poseben znanstveni lesk ter lastno družbo razglasili za najrazvitejšo družbo, ki jo lahko prinese zgodovinski razvoj. Menili so, da vsaki družbi pripada hkrati zanjo najprimernejša ureditev, ki jo je nevarno spreminjati, kot so to storili francoski "barbarski" revolucionarji. Tako kot angleški in škotski so tudi nemški razsvetljenci redko špekulirali z radikalnimi družbeni-

mi in političnimi spremembami. Svojo pozornost so usmerjali predvsem na učinkovito izobraževanje, vendar so se Nemei pri tem močno opirali na povsod pričujočo državo in so svoj ideal iskali predvsem v razsvetljenem absolutizmu. Idejno oporo za svojo lojalnost obstoječi ureditvi pa so našli v zgodovini prava, za katero so obstoječi zakoni (in družba) proizvod obstoječega zgodovinskega stanja in jih zato ne moremo zamenjati z zakoni, ki so bili kdaj drugje kdajkoli uspešni. S tem so se povsem približali angleškemu mišljenju, ki ga je Edmund Burke povsem jasno izrazil s svojo knjigo. Kljub različnemu družbenemu in političnemu stanju lahko torej določene okoliščine v teh stanjih pripeljejo do povsem podobnega načina mišljenja.

Prispevek Istvána Györgyja Tótha⁴ prinaša zanimivo raziskavo o razširjenosti bralne kulture v 18. stoletju med zelo številnimi madžarskimi nižjimi plemiči. Medtem ko je za raziskovanje kulture visokega plemstva na razpolago relativno veliko število virov, se pri raziskovanju madžarskega nižjega plemstva, katerega predvsem ustna kultura je precej bližja ljudski kakor visoki kulturi, srečujemo z velikim pomanjkanjem ustreznih virov. Edinstveni vir za bralno kulturo nižjega plemstva so pričevanja prič, da so *prebrala* ali vsaj *videla* listino o podelitvi plemstva. Če je namreč plemič listino izgubil (pogosto je zgorela v požaru), je moral pred sodiščem s pomočjo prič dokazati njen obstoj. Za nas je ta prispevek zanimiv predvsem zato, ker je avtor, poleg današnje vzhodne Slovaške in županije Vas, raziskal tudi županijo Zala. Na podlagi vzorca prič je ugotovil, da v županiji Zala tri četrtine nižjega plemstva ni znalo brati (kaj šele pisati), kar se tudi ujema z raziskavami v drugih županijah. Vendar je pri tem potrebno upoštevati, da so bile prič večinoma starejši ljudje, mnogi rojeni še v 17. stoletju, ko še ni bilo večje možnosti šolanja in znanje branja in pisanja še ni imelo velikega ugleda. Med mlajšimi plemiči, rojenimi v 18. stoletju, je bil ta položaj že povsem drugačen. Skozi celotno 18. stoletje je tako znanju branja in pisanja naraščal ugled. Če so v prvi polovici stoletja zlasti starejši ljudje brez ovinkarjenja priznali svoje neznanje, so ga v drugi polovici že poskušali prikriti. Pri mlajših plemičih je bilo to še izrazitejše. Hkrati z naraščujočim ugledom je naraščala tudi želja po tem znanju, s tem pa seveda tudi pismenost, ki pa je kljub vsemu ostajala še na zelo nizki ravni.

Dylan Gray⁵ napade prikazovanje panromunske ideje kot vedno množično podprto idejo in s tem hkrati

⁴ István György Tóth, *How Many Hungarian Noblemen Could Read in the Eighteenth Century?*, str. 67-79.

⁵ D. Dylan C. Gray, *For Union with the Country: Notes on the Role and Extent of Pan-Romanianism in the Revolutionary Events of 1848*, str. 83-102.

³ László Kontler, *Edmund Burke and the Late Enlightenment in Britain and Germany*, str. 47-65.

napade vsako zgodovinopisje, ki pretirano glorificira lastni nacionalni vzpon. Avtor tako dokazuje (na podlagi angleških in v angleščino prevedenih knjig o Romuniji), da je imela panromunska ideja leta 1848 le malo podpore, in še to le med določenimi sloji. Podpirali so jo predvsem plemiški emigranti v Parizu, ki pa so ob vrnitvi v Moldavijo in Vlaško zagovarjali predvsem le združitev teh dveh dežel in njuno osvoboditev izpod turške oblasti, ter hkrati boj proti Rusiji, ki je Turkom pomagala zadušiti upor. To gibanje je podpiralo predvsem plemstvo (in še to ne vse), med širšimi množicami ni imelo podpore. Široko podporo pa je imelo gibanje v Transilvaniji, vendar je temeljilo na povsem drugačnih temeljih. V boju proti madžarskim fevdalcem in pozneje v boju za priznanje narodnostnih pravic so se transilvanski Romuni, kot tudi drugi nemadžarski narodi, povezali z avstrijskim dvorom in Rusi v boju proti madžarskemu hegemonizmu, pri katerem pa so nasprotno iskali pomoč poraženi revolucionarji iz Moldavije in Vlaške. Panromunske ideje torej takrat niso imele skoraj nobene podpore in kdor govori drugače, laže.

András Gerő začenja svoj prispevek⁶ z revolucionarnim letom 1848, vendar tokrat na Madžarskem. Zaradi ljudskih uporov proti židovski emancipaciji so bile revolucionarne ideje ogrožene že na samem začetku. Madžarski liberalci so tako dosegli svobodo, enakost in bratstvo tudi za Žide šele dva tedna po porazu revolucionarjev. In kaj so liberalci sploh hoteli doseči z židovsko emancipacijo? Židje naj namreč ne bi dosegli svobode kot Židje, temveč kot Madžari, tako da bi s popolno asimilacijo, s katero bi se odrekli tudi svoji izrazito nacionalni kulturi, okrepili madžarsko narodno telo. To ponujeno asimilacijo so kasneje Židje z navdušenjem sprejeli in vse več in več se jih je štel za Madžare. In prav proti tej vse uspešnejši asimilaciji je nastopil moderni madžarski antisemitizem, ki je iskal rešitev židovskega vprašanja v disimilaciji. Iz madžarskih tal pa je nato zrasel moderni židovski ugovor antisemitizmu - sionizem Theodorja Herzla, ki je prav tako zahteval disimilacijo in ustanovitev židovske države v Palestini.

Péter Hának⁷ se v svoji razpravi sprašuje o madžarskem videnju vzrokov za kompromis, s katerim je leta 1867 nastala Avstroogrska, ter vzrokih za razpad kompromisne državne tvorbe leta 1918. Kompromis je imel skoraj enotno madžarsko podporo, saj so si Madžari lahko le tako zagotovili neokrnjeno državo v njenih zgodovinskih mejah. Vendar kompromisu ne smemo pripisovati vzrokov za razpad Ogrske. Razpadu je prej botrovala neprimerna struktura celotne monarhije in pred-

vsem razvoj nacionalne zavesti srednjeevropskih narodov, ki jih Madžari niso priznavali. Piko na i pa so do dale takratne neprimerne zunanjepolitične okoliščine.

Alexey Miller⁸ nam s primerom medetičnih odnosov v Galiciji v nemirnih šestdesetih letih 19. stoletja pokaže model razvoja takšnih odnosov v etnično heterogenih provincah imperija. Naraščajoči spor med Poljaki in Rutenci, ki ga je prekinila le občasna neuspešna pomiritev, pokaže na nujnost etničnih konfliktov v heterogenih provincah imperijev, takoj ko se sproži proces decentralizacije in liberalizacije države. Takšna je pač usoda imperijev.

Izpod peresa Ilone Sármany - Parsons⁹ prihaja primerjalna študija o umetniškem pokroviteljstvu (predvsem slikarstva) na prelomu stoletja na Dunaju in v Budimpešti. Avtorica se osredotoči na pokroviteljstvo zgornjega srednjega sloja, ki je bil večinoma židovskega izvora in je v tem času vse bolj tudi na tem področju izpodrival plemstvo. Na Dunaju se tako najprej uvcljavijo bankirske družine, ki v pokroviteljstvu iščejo predvsem socialni vzpon. Te proti koncu stoletja zamenjajo industrijale in številni pripadniki svobodnih poklicev, ki življenjskega ideala ne iščejo več pri aristokrati, temveč razvijejo lastni umetniški okus - secesionizem, ter pozneje ekspresionizem. V nasprotju z dunajskimi pokrovitelji, ki so svoj okus kazali večinoma v zaprtih krogih z zasebnimi zbirkami, so budimpeštanski marsikatero pomembno delo poklonili nacionalnim zbirkam ter s tem potrdili svojo nacionalno pripadnost. Madžarski zgornji srednji sloj je prav tako kot na Dunaju na prelomu stoletja plemstvu prevzel iniciativo ter aktivno podprl novjše umetniške usmeritve, čeprav se v nasprotju z dunajsko plutokracijo nikoli ni odrekel tudi zbiranju starejših umetniških del. Med madžarskimi pokrovitelji je bilo tudi zelo veliko zdravnikov, ki se tej svoji vlogi niso odrekli vse do današnjih časov.

Norman Stone¹⁰ predstavi delo angleškega zgodovinarja A. J. P. Taylorja (1906-1990), nam znanca predvsem po svojih raziskavah habsburške monarhije. Avtor pa nam ne predstavi le njegovega dela, temveč ga predvsem biografsko obdela. Tako spoznamo njegov politični profil, njegovo metodološko konzervativnost, njegovo široko publicistično dejavnost, vzroke njegovega razočaranja v zadnjih letih življenja in celo njegovo denarno in družinsko življenje.

⁸ Alexey Miller, *Galicija after the Ausgleich. Polish-Ruthenian Conflict and the Attempts of Reconciliation*, str. 135-143.

⁹ Ilona Sármany - Parsons, *Notes on Patronage of Modernism in the Fine Arts in Vienna and Budapest at the Turn of the Century*, str. 145-154.

¹⁰ Norman Stone, *A Central European Historian: A. J. P. Taylor*, str. 155-164.

⁶ András Gerő, *Liberals, Anti-Semites and Jews at the Birth of Modern Hungary*, str. 103-121.

⁷ Péter Hának, *Compromise and Disintegration*, str. 123-134.

Susan Zimmerman¹¹ nam predstavi do žensk nepravilno socialno politiko mestnih oblasti, in to primerjalno za Dunaj in Budimpešto v letih 1870 - 1914. Prav v teh letih so se življenjski pogoji mestnega prebivalstva zaradi industrializacije in urbanizacije na eni strani in mestne intervencijske politike na drugi strani dramatično spremenili. Mestna oblast je med drugim izvajala politiko podpore najrevnejšemu delu domačega mestnega prebivalstva, ki se ni bil sposoben sam preživljati. Vendar so moški, zaradi svoje vloge prehranjevalca družine, dobivali pomoč veliko lažje kot ženske, četudi so te morale veliko svojega časa posvečati tudi domačemu delu. Takšen pogled na pomoč revežem je bil običajen v obeh mestih, vendar je bila pomoč na Dunaju in v Budimpešti vseeno različna. Bolj velikodušno pomoč revnim, tudi ženskam, ki pa so kljub temu bile še kar v podrejenem položaju, so uvajali na Dunaju že nekaj desetletij pred prvo svetovno vojno. V Budimpešti so krepko zamujali ter so poskušali uvesti bolj socialno politiko šele nekaj let pred vojno.

Naslednja razprava¹² prinaša zgodovinski makroekonomski prikaz držav srednje in vzhodne Evrope v zadnjem stoletju in pol. Avtor opozarja na težo zgodovine, ki uklepa predvsem bivše komunistične države ter jim ne dovoli več noč premostiti zaostalosti v primerjavi z Zahodom. Najprej je tu dolgotrajna tradicija državnega poseganja v gospodarstvo, ki se bo zato, resda z manjšo intenzivnostjo, nadaljevala tudi v prihodnosti. Keynesizem bo torej na Vzhodu še dolgo živel. Zgodovina poleg tega tudi uči, da so se vzhodne države zmožne le počasi prilagajati. Poleg notranjih vzrokov za zaostalost pa avtor ponuja tudi zunanji vzrok, in to je povezanost teh držav s svetom. Oba vzroka se seveda medsebojno pogojujeta. Močno, državno vodeno gospodarstvo je namreč tudi tesno zaprto. Gospodarstva teh držav se torej odpirajo v svet, pri tem pa je zlasti pomembna tesna navezanost na Nemčijo in Avstrijo, ki je bila prekinjena z drugo svetovno vojno. In kakšna prihodnost se nam obeta? Teže zgodovine se ne bomo mogli znebiti, čeprav poleg množice negativnih prinaša tudi nekaj pozitivnih stvari. Zatorej nas ne čaka nikakršen kaos, vendar tudi ne gospodarski čudež. Umirjeni optimizem torej.

Pogled ameriškega diplomata Geoga F. Kennana na Češkoslovaško v njenih usodnih letih pred nacistično okupacijo je snov naslednje razprave¹³. Kennan je bil

kot strokovnjak za Sovjetsko zvezo eno pomembnejših ameriških diplomatskih imen, ki je (kar je zanimivo) svojo diplomatsko kariero končal za časa administracije J. F. Kennedyja kot ambasador v Jugoslaviji. Zaradi svojega znanja slovanskih jezikov je bil v svojih praških letih zadolžen za priskrbovanje informacij o takratnem položaju v državi. Avtorica se osredotoči zlasti na njegovo poročilo o razmerah na Slovaškem, kjer opisuje vzroke razhajanj med Čehi in Slovaki, notranje slovaške razmere, naraščajoči antisemitizem ter slovaške odnose s sosednjimi Madžarsko, Poljsko in seveda zlasti Nemčijo.

Naslednji prispevek¹⁴ zopet zadeva madžarske Žide, natančneje njihovo odpadništvo od židovske vere in sprejem krščanstva. Čeprav je leto 1945 pomenilo tudi uradno odpravo antisemitizma, je bilo število spreobrnjenecv še vedno veliko, čeprav resda ne tolikšno kot leta 1944, ko naj bi tudi madžarski Židje dočakali svojo "končno rešitev". V povojnem obdobju vzrok za to ni bilo več le golo preživetje, čeprav se vzrok skriva prav v teh travmatičnih letih. Židje so namreč spoznali, da ni več mogoč njihov "nevtralni" položaj v družbi. Nekateri so se tako odločili za sionizem, drugi, čeprav zaradi različnih vzrokov, za popolno asimilacijo, tudi s prevzemom krščanstva (ali komunističnega ateizma). K takšnemu trendu je precej pripomoglo tudi razbitje tradicionalne židovske skupnosti in sledeče obširne migracije.

Zadnja razprava¹⁵ prinaša primerjanje resničnega življenjskega stanja delavcev težke industrije (in med njimi zlasti žensk) v petdesetih letih, s stanjem, kakršnega je prikazovala takratna propaganda. Stanje, neobremenjeno z ideološkimi frazami, je avtorica našla v poročilih komisij, ki so bila dostopna le ožjemu partijskemu vodstvu, ki je v resnično slabih življenjskih pogojih delavcev videlo veliko nevarnost za izbruh kontrarevolucije.

Andrej Pančur

¹¹ Susan Zimmerman, *Municipal Welfare and Social Policy as Gender Politics. Budapest and Vienna, 1870-1914*, str. 165-177.

¹² David F. Good, *The Economic Transformation of Central and Eastern Europe in Historical Perspective: Main Themes and Issues*, str. 179-204.

¹³ Milada Polišenská, *George F. Kennan's Reporting from Prague, 1938-1939*, str. 207-224.

¹⁴ Viktor Karády, *Patterns of Apostasy Among Surviving Jewry in Post-1945 Hungary*, str. 225-263.

¹⁵ Andrea Pető, *Women's Employment and Lifestyle in a Hungarian City of Heavy Industries in the Fifties*, str. 265-273.